

STUDIUM BEZDOMOVECTVÍ V USA: INSPIRACE PRO VÝZKUM V ČESKÉ REPUBLICĚ¹

PETR VAŠÁT

Studying the Homelessness in the USA: An Inspiration for a Research in the Czech Republic

Abstract: Homelessness in the Czech Republic is a relatively new phenomenon. Because of ideological background before 1989, as a result of loss of employment, it could not show up. For that reason, it fully emerged in early 1990s. Under this condition, it has been also unresearched for long time. Moreover, most of the written papers have ignored key studies from abroad, especially from the USA. Therefore, this paper offers an overview of studying the homelessness in USA. It briefly describes historic and cultural movement from the pre-industrial poor to the urbancentric homeless. Then, in light of distinguished periods of 20th century, it focuses on conditions of emergence and development American skid rows and particularities of their populations. Finally, the paper presents important studies of all these periods. Based on overview of American homelessness the paper articulates four propositions for a research in the Czech Republic. The research should focus on: (1) historic, socio-cultural and political-economical context related to postsocialism and neoliberalism; (2) searching for less ideological conceptualizations of homelessness; (3) connecting poverty as the main factor of homelessness with other ones; (4) carrying out more ethnographic researches.

Key words: homelessness, USA, Czech Republic.

---

¹ Text vznikl s podporou grantu SGS-2011-074 Západočeské univerzity v Plzni. Děkuji anonymním recenzentům/recenzentkám za řadu cenných komentářů, které velmi významně napomohly k současné podobě tohoto textu.

Úvod

Bezdomovectví je v prostředí České republiky relativně novým fenoménem. Z ideologických důvodů se totiž před rokem 1989 nesmělo objevovat. Výsledkem toho bylo, že se čeští občané se známými „obrazy“ lidí ležících na lavičkách v parcích, které se staly od 70. let „denním chlebem“ obyvatel velkých měst USA i západní Evropy, setkali až v průběhu let devadesátých. Také z tohoto důvodu bylo bezdomovectví po dlouhou dobu fenoménem nezkoumaným a souvisela s tím i absence koncepčních řešení ze strany státního aparátu. V rámci akademického diskurzu proto byly světlou výjimkou práce vzešlé v rámci VÚSP (např. Horáková 1995) či různé ojedinělé badatelské práce (např. Šafaříková 1994; Le Rouzic 1999).² První ucelenější publikací byla kniha *Bezdomovství – extrémní vyloučení* z roku 1996, vydaná pražskou *Nadějí, o. s.* (Hradecká – Hradecký 1996). Publikace bohužel vycházela pouze ze sociálně-praktických zdrojů na jedné straně a z evropských koncepčních materiálů na straně druhé. Zcela tak ignoruje nové relevantní zahraniční sociologické, antropologické, ale i geografické práce, které právě v 80. a 90. letech zažívaly značný boom (např. Rossi 1989; Snow – Anderson 1993, Ruddick 1996 atd.). Týká se to rovněž inspirací klasickými publikacemi (např. Rice 1918; Anderson 1923; Wallace 1965). Situace se od té doby takřka nezměnila. *Naděje* vydala relativně mnoho podobných publikací (srov. Hradecký 2005; 2006 apod.), všechny jsou ale relevantními sociálněvědními zdroji nedotčené. Ještě lze zmínit publikace vydané *Institutem zdravotní politiky a ekonomiky* (Barták 2004 atd.) či publikace vzešlé z *Institutu pro kriminologii a sociální patologii* (Štěchová – Luptáková – Kopoldová 2008 atd.), bohužel i ty zůstávají spíše v rovině sociálně-praktické. Teprve v nedávné době bylo publikováno několik textů, které alespoň částečně reflektují zahraniční produkci (např. Hejnal 2011; Holpuch 2011).

Cílem tohoto textu je podat stručnou historii bezdomovectví a jeho studia ve Spojených státech a částečně tak zaplnit mezeru na poli studia bezdomovectví v České republice. Důraz je kladen především na vztah mezi charakteristikami zkoumané populace a socio-fyzickým prostředím, se kterým jsou dobově svázány. Text začíná nástínem situace chudých v éře preindustriální. Na základě studia odborné literatury tak stručně popisuje historický, ale i sociokulturní posun od populací tuláků a žebráků směrem k urbánním bezdomovcům. Ve stejném duchu následuje popis ekonomických a sociokulturních podmínek vzniku

² Řadím sem i ty badatelské práce, které, ačkoliv zahraničního původu, zkoumají české prostředí (viz právě Le Rouzic 1999).

a vývoje amerických skid row³ a specifík bezdomovců jednotlivých period 20. století. S ohledem na tyto události se text nakonec věnuje základním studiím, které se tímto fenoménem v té či oné době zabývaly, a představuje jejich hlavní koncepty a přínos na tomto poli bádání.

Americké bezdomovectví je vybráno zejména ze dvou důvodů: 1) je nejlépe teoreticky a empiricky zmapované, 2) americká historie bezdomovectví není v posledku ničím rozdílná od historie ostatních zemí (Rossi 1989: 17). Výsledek této snahy poskytuje jedinečnou příležitost: na základě studia prací stoletého fenoménu bezdomovectví v USA lze nahlédnout fenomén bezdomovectví post-socialistického a artikulovat několik doporučení pro zdejší výzkum. Text proto v diskusi shrnuje čtyři hlavní teze a artikuluje čtyři doporučení, kterých by se měly současné výzkumy v ČR držet. Představeny jsou studie obecně považované za zlomové a většinou také již za klasické; řadu významných textů bylo nutné kvůli úspore místa vynechat.

Od tuláků k bezdomovcům

Různí autoři zdůrazňují, že bezdomovectví má dlouhou historii a je spojeno s řadou lokalit po celém světě (Snow – Anderson 1993: 10; srov. Rossi 1989 apod.). Obvykle se ve spojení s bezdomovci začíná výskytem *tuláků* a *žebráků* v pozdním středověku, resp. v preindustriálním městě obecně (srov. Sjoberg 1960; Lofland 1973). Zde se zaměřím zejména na vývoj, kterým postupem času „obraz“ tuláků a žebráků prošel, a na jeho historický a sociokulturní kontext.

Lofland tento „obraz“ popisuje následovně: „...podél ulice žebrák, jeho oči jsou zjevně slepé, jeho obličej zjizvený plameny, nepřestává prosit o pomoc.“ (Lofland 1973: 31) Podle Snowa a Andersona (1993: 10) byla středověká Evropa charakteristická dvěma překrývajícími se filozofiemi, které zmírňovaly stigmatizaci tuláků té doby. Byly jimi lidová tradice kladoucí důraz na poskytování pohoštění tulákům a idealizace chudoby obecně. Změna nastává ve 14. století. V této době dochází k myšlenkovému posunu souvisejícímu (mezi jinými faktory) s renesancí na jedné straně a rozšířením moru na straně druhé. Ve snaze předejít morové nákaze se totiž z tuláků stává v Anglii levná pracovní síla. Ruku v ruce s tím se mění i jejich vnímání a status. Chudí tuláci již nejsou – v souladu s do té doby panující františkánskou doktrínou – viděni jako svatí, nýbrž jako nebezpeční kriminálníci spřažení s ďáblem (Snow – Anderson 1993: 11). V 16. století se poté pomalu institucionalizuje uvěznění tuláků do raných verzí tzv. chudobinců. Foucault

³ Pojem skid row označuje specifické chudinské čtvrti, typické zejména pro americká města. Tento výraz je do českého jazyka obtížně přeložitelný, proto ho ponechávám v jeho původním znění.

v této perspektivě píše: „...roli malomocného převezmou chudí, tuláci a ‚pomatené hlavy‘.“ (Foucault 1993: 8) V roce 1547 byl vydán na britských ostrovech tzv. *Slavery Act*, podle kterého byli tuláci odsuzováni k otroctví na dva roky, přičemž jeho novelizace z roku 1597 povolovala transport tuláků za prací do kolonií. To se rozvinulo zejména v 17. století. Výnos z roku 1575 ukládá založit „dům nápravy“ v každém hrabství (Foucault 1993: 34). V 17. století se nicméně rozmáhají již „plnohodnotné“ *workhousy*, tedy specifické internační objekty určené k ubytování a především zaměstnání tuláků, resp. chudých obecně. První je založen 1697 v Bristolu, koncem 18. století je jich v Anglii 126, během několika let jsou již po celé Evropě (Foucault 1993: 35).⁴ Mimo to byl roku 1601 schválen *Act for the Relief of the Poor*, známý spíše jako *Elizabethan Poor Law*. Inovací tohoto zákona bylo, že se zodpovědnost za chudé převedla na jednotlivá města.

V rané Americe byla situace velmi podobná. Také v Nové Anglii jako britské kolonii platilo *Elizabethan Poor Law*, znevýhodňující tranzitní část chudoby. Města tak sice pomáhala chudým a tulákům, ale pouze těm, kteří byli jejich obyvateli; ostatní byli často nuceni město opustit. Rossi poznamenává, že sociální programy obsahovaly rozlišení nečlenů místní komunity až do 20. století (Rossi 1989: 18). Marvasti, sledující podobnou linii uvažování jako Foucault pro americký kontinent, rozlišuje tři specifická období: 1) pauperismus (1640–1840), 2) institucionalizace (1840–1940), 3) deinstitucionalizace (1950–současnost) (Marvasti 2003: 1. kap.). V éře pauperismu podle něho tvořila sociální kategorie chudých a duševně nemocných jednu nediferencovanou kategorii. První specifická instituce pro duševně nemocné vznikla až v roce 1752, avšak až od roku 1820 byly podobné instituce legislativně ukotveny jako instituce pro duševně nemocné chudé. Změna nastala až ve spojení se jménem Dorotheý Lynde Dixové (tzv. Miss Dix). Do roku 1887, kdy zemřela, napomohla k vytvoření více než 30 ústavů pro duševně nemocné, a to jak v Americe, tak i v Evropě. V rámci institucionalizace došlo podle Marvastiho ke třem důležitým změnám: 1) duševní choroba byla rozeznána jako nemoc; 2) zodpovědnost za duševně nemocné přešla z rodiny na stání instituce; 3) došlo k legální separaci duševně nemocných od chudých.⁵ Bezdомovectví se tak institucionalizovalo a segregovalo v rámci amerických měst (Rossi 1989: 20).

⁴ Snahu o internaci ve Francii datuje Foucault na rozdíl od Anglie až o sto let později. Podle něho je zlomovým datem až rok 1656, kdy byl vydán dekret k založení *Všeobecného špitálu v Paříži*.

⁵ V poslední fázi, tzv. deinstitucionalizaci, došlo k rozpuštění sítě institucionálních zařízení pro duševně nemocné. Podle Marvastiho byla v první fázi nediferencovaná kategorie chudých/duševně nemocných diskurzivně konstruována zejména státním aparátem. Ve fázi druhé jsou naproti tomu duševně nemocní konstruováni aparátem technicko-vědeckým. V rámci fáze třetí pak dochází k multiplicitě diskurzivních konstrukcí (Marvasti 2003: 10).

Od hoboos k novým bezdomovcům

Vnímání tuláků se tedy měnilo v interakci s probíhajícími sociálními a kulturními změnami, podobně lze identifikovat tuto tendenci i ve vztahu k moderním urbánním bezdomovcům.

Přelom 19. a 20. století je v USA velmi významně spojen se stavbou železnic, jež dala vzniknout poprvé v americké historii urbancentrické formě bezdomovectví nazývané *hobo*. Oproti tradičním tulákům typickým pro období pauperismu byli hoboos orientováni právě již na město. Místa, kde tito bezdomovci přebývali, byla nazývána *Hobohemia* či *Main Stem* a hoboos je obývali převážně v průběhu zimy. V létě cestovali napříč státy a stavěli železnice nebo se živili jinou manuální námezdní prací. Všechny hobohemie byly charakteristické tím, že 1) velká část jejich obyvatel byla přechodná a zaměstnaná, 2) byly součástí širšího subkulturního systému, 3) tato subkultura poskytovala pozitivní identitu svým členům (Levinson 1973: 83).⁶ Hoboos nicméně zastávali v americké společnosti ambivalentní postavení, na jedné straně byli viděni jako romantičtí objevitelé, osídlovatelé západu a na druhé straně byli označováni za ničemy a darebáky (Snow – Anderson 1993: 14).

Anderson (1923), který artikuloval vůbec jednu z prvních klasifikací či typologií bezdomovectví, identifikoval v rámci svého pozorování pět typů obyvatel tehdejších hobohemií. Byli jimi: sezonní pracovníci (tj. ti, kteří migrují po celých státech za prací, přičemž svůj čas netráví na stejných místech), přechodní či příležitostní pracovníci nebo hoboos (příležitostně pracující, migrující členové hobo subkultury), tuláci (migrují, ale nepracují), somráci (nemigrují a nepracují), usedlíci (nemigrují, ale příležitostně pracují). Význam pojmu bezdomovec ale odkazoval k mladému muži bílé pleti, který na rozdíl od dobových konvencí neudržel styky se svou rodinou ani nejbližšími známými. Z dominantního pohledu proto postrádal konvenční domov asociovaný v té době především s rodinou. Hoboos nicméně využívali různých forem přechodných příbytků (ubytovny, hotely apod.) situovaných právě uvnitř hobohemií.

Konec hobo éry nastává v polovině 20. let 20. století. Železnice je nahrazována auty a hoboos tak ztrácejí hlavní způsob obživy a *ipso facto* jeden z důvodů k migraci. Svou úlohu sehrál i tzv. černý pátek v roce 1929 a následná hospodářská krize. Ta vedla k nárůstu počtu bezdomovců v amerických městech. Často se proto v této perspektivě hovoří o „bezdomovectví velké hospodářské krize“ (Rossi 1989: 22). Typickým bezdomovcem této doby je nezaměstnaný

⁶ Levinson upozorňuje, že subkultura hobo se vyznačovala členstvím v politicky aktivních pracovních organizacích, sdílením argotu či participací na různých kulturních institucích jako byly například *The Hobo News*, *Hobo College* apod.

strádající jedinec bez rodinných příslušníků (srov. Sutherland – Locke 1936).⁷ Tento „obraz“ již částečně kontrastuje s „obrazem“ potulných hoboos, které popisuje Anderson. Hobohemie se tak zejména díky krizi začínají postupně transformovat do podoby klasických skid row, které byly charakteristické zejména v 50. a 60. letech.

Pojem skid row s největší pravděpodobností pochází z doby po občanské válce a je odvozen od slova *Skid Road*, pojmenovávající ulici v Seattlu, po které dřevorubci valili klády dřeva. Postupem času si podél cesty vystavěli malé chatrče, následované bary, levnými ubytovnami a nevěstinci (Peterson – Maxwell 1958: 308).⁸ Podle Archarda lze proto skid row vymezit coby: 1) geografické území v rámci městských center zahrnující určité specifické instituce pro (single) muže, 2) poskytující určitý sociální a ekonomický status svým obyvatelům, 3) reprezentující specifickou kulturu, separovanou od mainstreamu (rodiny, práce, volna apod.) (Archard 1979: 1–2).⁹

Levinson, zkoumající newyorskou Bowery skid row, zdůrazňuje čtyři rozdíly mezi skid row před 2. světovou válkou a po ní.¹⁰ Jde podle něho především o: 1) snížení populace, 2) změnu ve složení populace, 3) celkové zhoršení kvality života, 4) v případě některých měst úbytek samotných skid row (Levinson 1973: 83). Snížení populace částečně zapříčinila již 2. světová válka – velká část bezdomovců odešla bojovat a ostatní byli zaměstnáni ve válečném průmyslu. Konec války pak paradoxně znamenal snížení počtu bezdomovců. Stalo se tak díky různým sociálním programům – sociální stát je v této éře na samém vrcholu. Přístupnost sociálních programů a peněz z nich na jedné straně a neatraktivnost skid row na straně druhé vedla rovněž celou řadu obyvatel k jejich opuštění. Vedle toho poklesla také poptávka po námezdních pracovnících. Druhý významný rozdíl se týká složení samotné populace. Podle Levinsona tehdejší Bowery tvořili: staří penzisté, usedlí pracovníci, přechodní

⁷ Podle Snowa a Andersona bylo možné již mezi bezdomovci velké hospodářské krize spatřit i celé rodiny či samotné děti (Snow – Anderson 1993: 15).

⁸ Archard (1979: 1) nicméně upozorňuje, že existují i alternativní verze geneze tohoto pojmu.

⁹ V té době panovala představa, že skid row jsou typickým urbánním uskupením pouze amerických měst. S tímto názorem nesouhlasí právě Archard, podle kterého jsou skid row i v jiných zemích. V případě jím zkoumané Anglie nejsou ale skid row tak ekologicky koncentrické, jako v případě skid row amerických. Spíše se jedná o malá místa v rámci čtvrtí pracujících, popřípadě čtvrtí komerčních (Archard 1979: 1–2).

¹⁰ Bowery v New Yorku byla vůbec nejznámější skid row v Americe té doby. Mnoho studií bylo sepsáno na základě výzkumu v této čtvrti (srov. Cohen – Sokolovsky 1989; Bahr – Calpow 1973 atd.).

pracovníci, těžcí alkoholici, mladí afroameričané a drogově závislí (Levinson 1973: 85). Toto složení podle Levinsona ostře kontrastuje s populací, kterou popsal například Anderson. Zatímco v případě Andersona tvoří tři z pěti kategorií přechodní obyvatelé skid row (sezonní pracovníci, hobo, tuláci), v případě současné typologie tvoří přechodné obyvatelstvo pouze kategorie jedna (tj. přechodní pracovníci). To mělo samozřejmě odraz i v kvalitě života samotného. Levinson upozorňuje, že obyvatelstvo se začalo segregovat zevnitř. Uvádí příklad levné ubytovny v rámci Bowery, kde se populace rozdělila na staré penzisty, usedlé pracovníky a přechodné pracovníky na jedné straně a mladé afroameričany, drogově závislé a alkoholiky na straně druhé. V rámci skid row se tak začalo šířit násilí a strach. Poslední změnou je úbytek samotných skid row. V 2. polovině 50. letech začíná urbánní obnova, která zkrátka některé ze skid row zbořila.

V 60. letech se tak začíná mluvit o snižování počtu obyvatel skid row a hledají se možná vysvětlení tohoto jevu. Bahr uvádí, že zatímco v roce 1949 obývalo Bowery 13 675 jedinců, v roce 1966 pouze 5 406 (Bahr 1967a: 42). Podle něho ale nejde ani tolik o snížení absolutního počtu bezdomovců, ale o souhrn více faktorů, jako jsou sociální zabezpečení, urbánní obnova atd., které zapříčinily rozptýlení populace i do ostatních částí měst (srov. též Levinson 1973). Jelikož chudoba byla společná všem obyvatelům tehdejších skid row, za skutečně definiční znak bezdomovectví té doby byla považována (opět) absence sociálních vazeb s rodinou a přáteli (srov. Bogue 1963; Bahr – Caplow 1973 atd.).

V polovině 70. let celý svět začíná procházet hospodářskou krizí. Jejím vlivem se samozřejmě redukovala působnost sociálního státu a omezilo se tak sociální zabezpečení. V té době navíc plošně dochází ke gentifikaci urbánních prostor. Bezdomovci nejenže ztrácejí své „přirozené prostředí“, jímž pro ně ulice tehdejších skid row byly, ale drasticky se zvyšuje i jejich počet. V souvislosti s tím se začíná rozlišovat mezi *novými* a *starými* bezdomovci. Novými bezdomovci, zjednodušeně řečeno, začali být označováni lidé, kteří vlivem ekonomické krize přišli o svůj příbytek. Poprvé v historii tedy pojem bezdomovec označuje jedince, kteří postrádají jakoukoliv formu přístřeší.¹¹

V 80. letech se zmíněné ekonomické a sociokulturní změny projeví již naplno. Nejenže se radikálně zvýšil počet bezdomovců, ale výrazně se změnil také

¹¹ V této perspektivě se v odborné literatuře užívají pojmy jako *spící na ulici*, *doslovní bezdomovci* či *lidé na ulici bez domova*.

jejich geografický a demografický profil.¹² Rozdíl mezi bezdomovci 50. a 60. let a těmi z let osmdesátých se dá shrnout do čtyř charakteristik: 1) bezdomovci 80. let jsou méně prostorově koncentrovaní, tzn. nejsou již orientováni pouze na skid row; 2) posunul se význam pojmu – dříve převládali bezdomovci sice neadekvátně, ale bydlící, v 80. letech převládali bezdomovci „doslovní“, tedy spící na ulici; 3) bezdomovci 80. let vykazovali vyšší deprivaci – průměrný příjem z příležitostné práce byl např. u bezdomovců 50. a 60. let třikrát až čtyřikrát větší; 4) dřívější bezdomovci byli téměř výhradně postarší muži, bezdomovci 80. let jsou výrazně mladší a s vyšším podílem žen (Rossi 1989: 44). Noví bezdomovci jsou také výrazně etnicky různorodější (Snow – Anderson 1993: 17).

Osmdesátá léta byla nicméně klíčová ve vztahu k bezdomovectví ještě v jednom ohledu. Rapidně se zvyšující počet bezdomovců a jejich celková demografická proměna, na kterou vládní představitelé nedokázali dobře zareagovat, daly vzniknout do té doby neočekávanému fenoménu – jejich mobilizaci. V 80. letech, celkově charakteristických zájmem o bezdomovce ze strany veřejnosti, aktivistů a sociálněvědních badatelů – Hoch a Slayton (1989) v tomto kontextu hovoří o „politice soucitu“ –, vznikla celá řada sociálních hnutí, jejichž cílem bylo zajistit řešení této stále se prohlubující chudoby. Nikoho by do 80. let nenapadlo, že by se chudí na samotném dně společenské osy mohli semknout a společně o něco usilovat. Podle obsahové analýzy 18 lokálních novin, kterou provedli Cress a Snow napříč 18 městy po celých USA, bylo v průběhu 80. let přes 500 protestů bezdomovců (Cress – Snow 1996: 1092). Vrcholem těchto protestů bylo setkání před budovou amerického kongresu v říjnu 1989. Demonstrace se tehdy zúčastnilo okolo 250 000 bezdomovců a jejich sympatizantů. Úspěšnost těchto protestů lze nicméně hodnotit různě. Důvodem je také skutečnost, že sami badatelé studující sociální hnutí mobilizace chudých ignorovali (Wagner – Cohen 1991: 545).¹³ Jedni z mála, kteří se těmto výsledkům věnují, jsou právě David Wagner a Marcia Cohenová. Ve své práci zkoumají výsledky měsíčního protestu

¹² Podle dominantního názoru byla dalším důležitým faktorem, který se v tomto projevil, již zmíněná deinstitucionalizace. Propuštění pacientů ze sítě psychiatrických institucí probíhající od 50. let prý rozšířilo řady bezdomovců právě v letech osmdesátých. Toto téma je ale velmi sporné. Odhady počtu duševně nemocných mezi bezdomovci se tak různí. Snow et al. (1986) argumentují, že názor, podle kterého je většina bezdomovců duševně nemocná, je mýtem a udávají číslo 10–15%. Wright (1988) jim oponuje, když poukazuje na specifika jejich výzkumu a udává odhad 1/3.

¹³ Tato skutečnost je podle Wagnera a Cohenové (1991: 545) zapříčiněna zejména dvěma faktory: 1) většina badatelů se zabývá mobilizací zdrojů, takoví badatelé se zabývají především organizační strukturou, která plně nekoresponduje se spontánní povahou hnutí chudých; 2) zbylí badatelé se zabývají „novými sociálními hnutími“, takoví badatelé zkoumají nejčastěji hnutí střední třídy a její moralizující motivy (například demonstrace proti válce, hladu apod.).

v Portlandu ve státě Maine z roku 1987 tři roky poté. Zaměřují se na jednotlivé materiální, ale i nemateriální užítky, které si bezdomovci z protestů vydobyli. V rovině materiální zdůrazňují nárůst ubytovaných bezdomovců a změny v pobírání příspěvků sociální péče. V případě pobíraných příspěvků činil například rozdíl mezi lety více než 50 % (v roce 1987 pobíralo příspěvky 12,3 % bezdomovců, zatímco v roce 1990 70,7 %). Změnila se totiž jak kritéria jejich přidělování, tak jejich rozsah. V rovině nemateriální zdůrazňují přístup k lidem s vyššími příjmy, kontakt se zájmovými organizacemi, přístup k informacím, akumulaci dovedností a deodcizení.¹⁴ Dodávají, že k těmto změnám došlo i přes nárůst nezaměstnanosti, růst ceny bytů a zvyšující se počet lokálních bezdomovců, ke kterým v průběhu těchto tří let došlo.

Ačkoliv tyto protesty zasáhly také do 90. let, ty jsou již plně v dikci tzv. neoliberalismu.¹⁵ Kusmer (2002: 246) v této souvislosti poukazuje na známé heslo „kvalita života“, které po vzoru New Yorku a jeho starosty Giulianiho začali v 90. letech zahrnovat do svých koncepčních materiálů i ostatní americká (a posléze také evropská) města. Pro bezdomovce to mělo a do současné doby stále má za následek nárůst represe a opakovaného zatýkání za běžné aktivity, jako jsou například spaní či sezení na lavičkách.¹⁶ Bezdomovcům tak začalo být upíráno právo na veřejný (městský) prostor (srov. Mitchell 2003). V souladu s touto tendencí neoliberalní představitelé (tzn. administrativa prezidenta Bushe) znovuoživilu onu původní geografickou imaginaci bezdomovce hobo – muže, potulného, mentálně nemocného – v podobě zavedení neoliberalního subjektu „skutečného bezdomovce“ coby „chronického bezdomovce“ – muže neautonomního, nezodpovědného, neefektivního, neproduktivního (Del Casino – Jocoy 2008; Willse 2010 atd.).¹⁷ Tento chronický bezdomovec není nicméně vymezený již na základě času stráveného na ulici, ale opět na základě deficitu schopností a rodiny.

¹⁴ Autoři upozorňují, že zatímco jsou nemateriální užítky často vágně specifikovány či pouze redukovány na psychologické, je spíše důležité si uvědomit, že nemateriální užítky mají často pro chudé přímou vazbu na užítky materiální (Wagner – Cohen 1991: 553). Pojmem *deodcizení* autoři označují aktérskou reinterpretaci své pozice směrem od roviny stigmatizace k rovině cti. Vymežují se jím vůči podle nich vágnímu pojmu *posílení*.

¹⁵ Podle Wacquanta dochází v rámci tohoto programu k institucionalizaci čtyř jevů: 1) ekonomické deregulace, 2) převedení, odvolání a přeskupení sociálního státu, 3) kulturního tropu individuální zodpovědnosti, 4) drahého, dotěrného a aktivního penálního aparátu (Wacquant 2009: 11–12).

¹⁶ Toto zatýkání bylo „opakované“ z důvodu, že je srovnatelné s postihy za veřejné opilství, k jehož dekriminalizaci došlo v amerických městech teprve v 60. a raných 70. letech.

¹⁷ Jeho identifikace byla podle autorů inspirována výzkumem Denise Culhana a jeho týmu z Pensylvánské Univerzity. Podle tohoto výzkumu pouze 10 % klientů nocleháren využívá celou polovinu dnů, v rámci kterých je nocleh poskytován.

Od romantických představ k rezistenci

Stejně jako se měnili jedinci, kteří byli označováni za bezdomovce, a prostředí, ve kterém se zdržovali, měnilo se i vědecké uvažování o nich. Rád bych proto v následujících odstavcích představil klasické studie jednotlivých period (Tabulka 1) a poukázal jimi na vývoj v uvažování o tomto fenoménu, ke kterému v průběhu času docházelo.¹⁸ Pozornost bude zaměřena zejména na klíčové koncepty a přínos na tomto poli bádání.

Tabulka 1. Přehled představovaných studií		
Časová perioda	Kvalitativní studie	Kvantitativní studie
20.–30. léta	(Anderson 1923)	(Sutherland – Locke 1936)
50.–60. léta	(Spradley 1970)	(Bahr – Caplow 1973)
70.–80. léta	(Snow – Anderson 1993)	(Rossi 1989)
90. léta –	(Wright 1997)	(Jencks 1994)

Poznámka: V tabulce jsou záměrně vynechána 40. léta. Jak bylo poznamenáno, v této době dochází vlivem 2. světové války ke snížení počtu bezdomovců a tedy i úbytku zájmu o ně. Nutno rovněž podotknout, že ohraničení časových period, ačkoliv odráží nastíněný historický a sociokulturní vývoj, je třeba chápat spíše orientačně.

Bezdomovectví jakožto téma začalo být odborně mapováno až na začátku 20. století (srov. Solenberger 1911; Rice 1918; Anderson 1923). Nejznámějším badatelem, který se hlouběji zajímal o problematiku bezdomovců, resp. v té době hobobezdomovců, byl Nels Anderson, studující na katedře sociologie Chicagské univerzity, sám dřívější hobo. Jeho kniha *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man* (1923) byla první knihou sociologické série vydávanou chicagskou univerzitou. Jeho historicky založená explanace byla v protikladu vůči tehdejšímu patologickému diskurzu, který považoval každého, kdo neměl svůj byt či dům a neměl rodinu, za podivného a podezřelého. Anderson poukázal na vztah hoboos a socioekonomického vývoje, kterým Spojené státy v 2. polovině 19. století procházely. Jako první rovněž zavedl oblíbenou typologii v podobě rozdílu mezi hoboos, tuláky a somráky. Kritérii kontrastu mezi jednotlivými kategoriemi byly práce a mobilita. Hoboes podle něho migrovali a pracovali, tuláci

¹⁸ Jednotlivé práce jsou vybrány na základě několika kritérií. Jedná se o studie klasické: 1) zkoumající určitou historickou periodu, 2) reprezentující určitý širší badatelský trend, 3) využívající buď kvalitativní nebo kvantitativní metodologii, 4) korespondující s vývojem, který byl nastíněn v předchozí kapitole. Nutno ale podotknout, že tento výběr je do určité míry výběrem subjektivním.

migrovali a nepracovali a somráci nepracovali a nemigrovali. Postupem času nicméně jednotlivé distinkce přestaly platit.

Podle Hoppera (2003: 51) lze shrnout přínos Andersona (a zmíněného Stuarta A. Rice) do čtyř bodů: 1) tuláctví (resp. hobo) může být výsledkem ne jedné, ale několika okolností; 2) sociální struktura – trh práce a přibuzenství – ovlivňují povahu bezdomovectví v určité éře; 3) vlastnosti individuů ovlivňují způsob, jakým se daný jedinec vypořádává s nezaměstnaností; 4) i nedokonale nastavené nástroje pomoci mohou mít pozitivní vliv. Rossi nicméně upozorňuje, že Andersonova kniha je z dnešního pohledu srovnatelná se standardy investigativního žurnalismu (Rossi 1989: 21). Sám Anderson později přiznává, že život hoboos příliš romantizoval a idealizoval (Anderson 1961 in Rossi 1989: 21).

S koncem hobo éry přicházejí studie zkoumající bezdomovectví coby důsledek hospodářské krize 30. let (srov. Schubert 1935; Sutherland – Lock 1936). Klasickou je v tomto ohledu studie dvojice chicagských sociologů Edwina H. Sutherlanda a Harveyho J. Locka *Twenty thousand homeless men: A study of unemployed men in Chicago shelters* (1936). Studie staví na datech sesbíraných pracovníky útulků pro bezdomovce v letech 1933 a 1934; po kratší dobu vždy pobývali jako zúčastnění pozorovatelé v rámci jednotlivých útulků. Podle autorů bylo v této době chicagskými útulky ubytováno právě oněch 20 tisíc bezdomovců, kteří se vlivem ztráty nekvalifikovaného zaměstnání ocitli na sestupné cestě k dlouhodobé nezaměstnanosti a pobytům v útulcích. Ačkoliv se na této cestě objevila také celá řada rodin či žen, autoři věrni dominantnímu obrazu tehdejších bezdomovců tyto skupiny ze své analýzy vypouštějí. Podávají tak pouze „obraz“ zbídačeného bezdomovce-muže bez rodinných vazeb, přičemž jak poznamenává Rossi (1989: 25), tento „obraz“ je velmi podobný tomu z let osmdesátých.

Podle Archarda můžeme identifikovat dva hlavní proudy, které se do 70. let bezdomovectvím zabývaly (Archard 1979: 23). O to více to platí pro období 50. a 60. let, kdy se badatelé zabývají studiem klasických skid row. Jsou jimi studie: 1) *patologické*, zdůrazňující nejčastěji neúplnou socializaci (srov. Straus 1946), anomii (srov. Merton 2007) a dezafiliaci (srov. Bogue 1963; Bahr – Caplow 1973 atd.); 2) *subkulturní*, zdůrazňující chronickou chudobu, deprivaci a sociální kontrolu (srov. Wallace 1965; Spradley 1970 atd.). Podle optiky prvního proudu jsou bezdomovci nositeli individuální či sociální patologie, přičemž tuto patologii si nově příchozí rezidenti skid row přinášejí již z předchozího bydliště. Optika druhá naopak poukazuje na subkulturní adaptaci rezidentů skid row na špatné okolní podmínky v podobě dlouhodobé chudoby, které musí čelit, a sociální kontrole, které jsou neustále vystavováni.

Zvláštní postavení v rámci patologizujícího diskurzu, který byl obecně v této době dominantní, měly práce sociologů z *Úřadu pro aplikovanou sociologii při*

Kolumbijské Univerzitě, zejména práce Howarda M. Baha (1967a; 1973 atd.) či jeho společné práce s Theodorem Caplowem (1968; 1973 atd.). Podle Baha bezdomovci, resp. obyvatelé skid row jsou výrazně méně spřízněni (afilováni) s ostatními členy společnosti. V jedné ze svých studií autoři srovnávali vzorky rezidentů (mužů) ze dvou různých částí New Yorku – Bowery (skid row) a Park Slope (nizkopříjmová část Brooklynu). Zjistili, že muži z Bowery na rozdíl od těch z Park Slope nepěstují vztahy s rodinou, se zaměstnáním a (po dosaženém věku 30 let) s pracovními uniemi (Bahr – Caplow 1968: 31). V ostatních případech – členství v církvích, návštěvy kostelů, dobrovolné asociace – takové rozdíly již nebyly.¹⁹ Výrazným tématem této doby byla také zmíněná nezpůsobilost těchto obyvatel, přičemž tou nejčastěji zmiňovanou a zkoumanou skutečností byl samozřejmě jejich alkoholismus (srov. Bahr 1967b; Bahr – Langfur 1967 atd.). Všichni se vesměs shodovali, že alkoholici tvořili celou čtvrtinu obyvatel skid row.²⁰ Bahr byl ale skeptický vůči dominantnímu názoru, že alkoholismus či těžké pijanství je výsledkem nedostatečné socializace a *de facto* nedostatku sociálních vazeb těchto jedinců. Podle něho totiž: 1) obyvatelé skid row mají sice po celý život méně sociálních vazeb než obyvatelé jiných částí měst, na druhou stranu těžcí pijáci vykazují větší míru afiliace než běžní konzumenti či úplní abstinenti; 2) těžcí pijáci, oproti těm běžným a abstinentům, navíc vykazují větší míru afiliace s rodinami, kostely a rekreačními organizacemi (Bahr – Langfur 1967: 472). Bahr byl také první, kdo vyjádřil myšlenku, podle které větší počet bezdomovců v určité čtvrti (tzn. mimo skid row) způsobí jejich větší viditelnost a posléze povede k větší nesnášenlivosti ze strany ostatních obyvatel (Bahr 1967a: 45).²¹

Příkladem studií opačného proudu, tzn. studií, které zdůrazňují subkulturní socializaci do stavu bezdomovectví, je kniha antropologa Jamese P. Spradleyho *You Owe Yourself a Drunk: Adaptive Strategies of Urban Nomads* (1970). Na základě svého etnografického výzkumu v Seattlu – ve městě, kde má svůj původ pojem skid row/skid road – načrtnul proces osvojování si adaptivních strategií v rámci kontaktu s orgány činnými v trestním řízení. Poprvé v historii

¹⁹ Na rozdíl od tohoto přístupu se lze setkat i s názorem, že rezidenti skid row tvoří v některých případech provázanou komunitu, která si pomáhá (srov. Wiseman 1970).

²⁰ Rossi v tomto ohledu všem autorům vytýká, že své studie píše jakoby se problém alkoholu týkal majoritní části obyvatel skid row a ne pouze jejich čtvrtiny (Rossi 1989: 32). Upozorňuje dále, že prevalence alkoholu u současných bezdomovců (tzn. těch z pozdních 70. a 80. let) je stejná, jako u těch z 50. a 60. let. Podle Rossiho je v této souvislosti zajímavou paralelou důraz na chronické duševní choroby, které jsou přisuzovány bezdomovcům z let osmdesátých.

²¹ Tuto myšlenku lze spatřit rozpracovanou v pozdějších studiích (srov. Duncan 1978, Snow – Anderson 1993).

bezdomovectví přirovnal bezdomovce k nomádským populacím, když je nazval urbánními nomády.²² Popisuje, jak si opakovaným zatýkáním a uvěznováním tyto muži osvojují identitu a životní styl urbánních nomádů. Opakovaným uvěznováním se totiž dostávají do segregovaných míst, v rámci kterých se odcizují od mainstreamové společnosti a zároveň se navzájem učí svým strategiím (postojům, hodnotám a dovednostem) přežít.²³ Podle Spradleyho má celá tato procedura charakter rituálu. Jedná se o stejné sekvence určitých vzorců událostí, kterými řada z nich prochází znovu a znovu. Spradley dokončil svůj výzkum v srpnu 1968. Ve stejném roce městská rada schválila dekriminlizaci veřejného opilství a zároveň založila detoxikační centrum. Spradley popisuje mechanismus běžný nejen v Seattlu, ale i v jiných amerických městech právě před touto dekriminlizací. Hned v úvodní kapitole své knihy píše: „...doufám, že tato studie stimuluje občany ostatních amerických měst učinit podobná rozhodnutí obnovit naše instituce a zahrnout urbánní nomády do naší multikulturní společnosti.“ (Spradley 1970: 8)

Zásadní zlom ve studiu bezdomovectví nastal na konci 70. a zejména v 80. letech. Badatelé se v této době zaměřují na způsoby, jakými strukturální faktory produkují bezdomovce a jakými se sami bezdomovci s těmito faktory vypořádávají (srov. Baxter – Hopper 1981; Rossi 1989; Cohen – Sokolovsky 1989; Snow – Anderson 1993 atd.). Se zvyšujícím se počtem a celkovou demografickou proměnou bezdomovců vyvstal navíc zájem identifikovat jejich počet na celoamerické úrovni. Jedním z prvních těchto pokusů a zároveň dnes nejvýznamnější statistickou studií je kniha sociologa a demografa Petera H. Rossiho *Down and Out in America: The Origins of Homelessness* (1989).²⁴ Rossiho kniha byla výsledkem vůbec první snahy o zmapování počtu bezdomovců v USA. Místo tehdejšího populárního odhadu, který činil dva až tři miliony, Rossi nabídl empiricky založený počet 300 000–500 000 osob.²⁵ Podle Rossiho souvisí bezdomovectví s širším sociálním jevem – *extrémní chudobou*. Na rozdíl od tehdejšího populárního konceptu *underclass*, který je definován jak chudobou, tak i chováním, je Rossiho koncept extrémní chudoby indikován pouze příjmem. Nicméně, jak Rossi výstižně upozorňuje, stav být bez domova a mít domov je v rámci extrémní chudoby

²² Odkaz na tuto metaforizaci můžeme od té doby spatřit i v jiných studiích (srov. např. Duncan 1978).

²³ Spradley popsal celkem patnáct stanovišť, kterými tyto muži procházejí, od ulice, kde jsou zadrženi, po samotný výkon trestu.

²⁴ Název Rossiho knihy je parafrází známé knihy Georga Orwella *Down and Out in London and Paris* z roku 1933.

²⁵ Odhad dva až tři miliony bezdomovců v USA v té době zastávali různé iniciativy a hájící skupiny, jejichž nejznámějším představitelem byl Mitch Snyder.

častokrát jen těžko rozlišitelný. Byl proto jedním z prvních, kdo zdůrazňoval, že bezdomovectví není otázkou stavu, ale *míry*. Podle Rossiho se totiž jen malá část bezdomovců nachází permanentně v této kondici. Dodává proto, že můžeme „očekávat, že najdeme mnohem více bezdomovců v průběhu roku, než v nějakém určitém čase“ (Rossi 1989: 51). Rossi zavedl rovněž dnes velmi známou a všeobecně používanou (srov. Glasser – Bridgman 1999: 2) konceptualizaci bezdomovectví, když rozlišil *bezdomovce doslovné a nejistě bydlící*. Bezdomovci doslovní jsou ti, kteří „nemají běžný a pravidelný přístup ke konvečnímu příbytku“ (Rossi 1989: 11). Přespávají na ulicích, v parcích či institucích pro ně určených. Nejistě bydlící naproti tomu jsou „ti, kdo žijí v konvenčních příbytcích, avšak neustále jim hrozí, že se stanou na kratší nebo delší dobu opravdovými bezdomovci“ (Rossi 1989: 48). Podle něho je extrémní chudoba „původcem jak bezdomovců doslovných, tak i nejistě bydlících“ (Rossi 1989: 9).

S narůstajícím počtem bezdomovců roste samozřejmě také počet studií o nich. Mezi těmito studii ale výrazně dominují statistické práce, zatímco etnografické studie jsou spíše ojedinělými záležitostmi. Nejvíce citovanou etnografickou prací popisující toto období je studie dvojice sociologů Davida Snowa a Leona Andersona *Down on their Luck. A Study of Homeless Street People* (1993). Kniha staví na bezmála dvouročném etnografickém výzkumu mezi bezdomovci v Austinu ve státě Texas. Autoři vytvořili známou empiricky zakotvenou typologii bezdomovců. Zohlednili přitom tři specifické dimenze kontrastu – dimenzi životního stylu (práce, mobilita, užívání látek atd.), kognitivní dimenzi (konstrukce identity, plány jak opustit ulici atd.) a časovou dimenzi. Na základě těchto dimenzí určili tři generické typy – nedávno dislokovaní, nezařazení, outsideři – a jejich jednotlivé subtypy.²⁶ Nedávno dislokovaní jsou jedinci, kteří se ocitli v průběhu svého života na ulici vůbec poprvé. Nezařazení jsou ti, kteří se podle autorů nacházejí na jakémsi pomezí.²⁷ Snow a Anderson je popisují jako „jednou nohou bydlící v světě jejich minulosti, se kterým se stále identifikují a cítí kontinuitu, a druhou nohou na ulici“ (Snow – Andersons 1993: 52). Poslední kategorií jsou outsideři. Autoři je popisují jako permanentně stojící mimo struktury běžné v dané společnosti. Jednotlivé kategorie se liší svými aktivitami, sociálními vazbami, identitou apod. Snow a Anderson ve své knize významně odporují dominantnímu „obrazu“ bezdomovců ze 60. a 70. let, který je zobrazuje jako izolované

²⁶ Jednotlivé subtypy tvoří: tradiční tuláci, hippie tuláci, tradiční somráci, redneck somráci a duševně nemocní.

²⁷ Inspirují se zde konceptem liminality, který rozpracoval ve své známé knize *Ritual Process: Structure and Anti-structure* (1969) antropolog Victor Turner.

a dezafiliované. Tyto výzkumy byly podle nich založené na průzkumech, a nedokázaly tak odhalit důležitost alternativních forem afiliace. Pomíjivost sociálních vazeb nepramení podle nich z individuální patologie jedinců, ale ze sociálních okolností, v rámci kterých jsou tyto vztahy formovány. Dodávají, že tyto vztahy jsou navzdory své slabé povaze vysoce funkční.

V souvislosti s příchodem tzv. nových bezdomovců, jejichž existence byla kladena do vztahu se strukturálními změnami té doby, se v 80. letech rozmohl specifický trop jejich tematizace. Bezdomovci byli v této době popisováni jako bezbranné oběti, které, vystaveny okolním změnám, nemohou nic aktivně ovlivnit či změnit.²⁸ Badatelé tak užívali převážně koncepty jako adaptace či strategie přežití. Vlivem mobilizací 80. a 90. let a zároveň omezeností užívaných konceptů začala část badatelů tuto přisuzovanou pasivitu aktérů kritizovat a ve snaze o vymezení se vůči ní vznikl zájem o tzv. *aktivní aktérství* (srov. Wagner 1993; Rosenthal 1994; Ruddick 1996; Wright 1997 apod.). Koncept aktivního aktérství zohledňuje jak způsoby, jakými se aktéři vyrovnávají se strukturálními jevy, které z nich činí bezdomovce, tak i způsoby, jakými v rámci své každodennosti aktivně vzdorují, konstruuji a vyjednávají.²⁹ Za známější studii této doby můžeme považovat knihu sociologa Talmidge Wrighta *Out of Place: Homeless Mobilizations, Subcities and Contested Landscapes* (1997). Wright zdůrazňuje, že je třeba bezdomovce chápat jako aktivní aktéry, kteří se dokáží nejen adaptovat, ale také vymezit. Běžné konceptualizace totiž jen „popisují jednání bezdomovců v souladu s dominantní sociální imaginací, v rámci které jsou urbánní chudí považováni za pasivní aktéry, reagující pouze na bezprostřední situaci“ (Wright 1997: 6). Ve své práci se této tendenci vyhýbá tím, že se zaměřuje na rezistence a mobilizace v rámci lokalit Chicaga a San José. Na jedné straně analyzuje způsob, jakým je s bezdomovci v rámci zkoumaných sociofyzických prostorů zacházeno, a identifikuje čtyři dominantní strategie – exkluzi, represi, nahrazení a asimilaci (Wright 1997: 179–224). Na straně druhé si všímá taktik, jakými sami bezdomovci těmto strategiím vzdorují – zejména produkce vlastních míst a konstrukce kolektivní identity. V této souvislosti popisuje tzv. rezistentní heterotopie, které zkoumaní aktéři v rámci jednotlivých urbánních

²⁸ Podle Hocha a Slaytona je 80. letech tato tendence dána kontextem konzervativní vlády, která tento problém zcela ignorovala (Hoch – Slayton 1989: 208).

²⁹ Jak jsem již upozornil jinde (Vašát 2012), koncept aktivního aktérství nezahrnuje, jak bychom se mohli mylně domnívat, neoliberální (individualistický) předpoklad, podle kterého si bezdomovec za svou situaci může sám. Koncept vždy předpokládá, že bezdomovectví je strukturálně produkováno.

prostorů vytvářejí, a způsob, jakým ovlivňují jejich životy.³⁰ Ty, jakožto rezistentní forma sociofyzické organizace, představují pro bezdomovce nejen prostor jejich domova, ale jejich osazenstvo pojmá samo sebe coby rodinu.

Vedle snahy o aplikaci konceptu aktivního aktérství lze, dle mého soudu, identifikovat také druhý způsob, jakým se studie od 90. let vymezují či minimálně odlišují vůči „politice soucitu“ let osmdesátých, a tímto způsobem je snaha o „neutralitu“ analýz. Takové studie pomocí statistických metod testují dosavadní vědění o bezdomovectví (např. vliv deinstitucionalizace, proměny trhu práce, zánik skid row atd.) a kriticky se s ním vyrovnávají (srov. Jencks 1994; O’Flaherty 1996 aj.). Za nejznámější příklad těchto studií můžeme považovat právě knihu sociologa Christophera Jenckse *The Homeless* (1994). Jencks definuje bezdomovce jako jedince, kteří strávili noci po dobu jednoho týdne buď na veřejných místech, nebo v noclehárnách a azylových domech (Jencks 1994: 7). Stejně jako Rossi nesouhlasí s oním populárním odhadem počtu bezdomovců a přichází s čísly 125 000 bezdomovců v roce 1980 a 402 000 mezi léty 1987–1988. Jencks navíc uvádí také údaj pro rok 1990, který podle něho činí 324 000, předpokládá tedy v 90. letech určitý pokles. Dodává nicméně, že o tomto poklesu není zcela přesvědčený. Podle něho musíme 80. léta myslet ve dvou různých etapách: 1) začátek 80. let, kdy roste počet jedinců ohrožených bezdomovectvím, ale šance, že se stanou bezdomovci je konstantní; 2) pozdní 80. léta, kdy počet jedinců ohrožených bezdomovectvím roste nepatrně, ale roste šance, že se stanou bezdomovci (Jencks 1994: 58).

Zajímavým faktorem, který Jencksova kniha analyzuje, je objevení a rozšíření cracku v 80. letech. Dominantní látkou, kterou část bezdomovců do té doby užívala, byl samozřejmě alkohol. Jelikož byl kokain díky své vysoké ceně pro bezdomovce běžně nedostupný, vše se změnilo právě s příchodem cracku. Podle Jenckse totiž někteří z těch, kteří nebyli alkoholici, začali užívat finančně dostupný crack. Ačkoliv můžeme pochybovat o tom, argumentuje Jencks, že užívání cracku způsobuje něčí bezdomovectví, je velmi pravděpodobné, že se jedná o faktor, který samotné bezdomovce drží na ulici. Nicméně na rozdíl od Rossiho knihy, která byla nejen svými odhady, ale i celkovým významem průkopnická, lze Jencksovu knihu shrnout stejným způsobem, jakým reagoval na jednu z jeho recenzí David Wagner, jako „jednotvárnou a chladnou, zaměřenou primárně na to, či statistika je správná a či mylná“ (Wagner 1995: 1. odst.).

Představené práce samozřejmě prezentují pouhý zlomek z celkové produkce textů věnované tomuto fenoménu. Jejich skladba přesto zachycuje určitý vývoj,

³⁰ Pojem heterotopie jako první zavádí Michel Foucault (2003), který poskytuje řadu nejednoznačných vymezení. Wright proto heterotopie chápe, stejně jako Ruddick (1996) před ním, coby místo, které konstruují marginální osoby v rámci míst dominantních.

ke kterému při bádání nad tímto fenoménem za posledních sto let došlo – od romanizovaného vhledu do života hobo, přes analýzu klasických skid row, následovanou snahou identifikovat počet bezdomovců, až po současné trendy spojené s aktivním aktérstvím a snahou o neutralitu analýz. Další možný vývoj na tomto poli vhodně vystihuje apel autorů Del Casina a Jocoy, podle kterých by se měl současný výzkum zaměřit zejména na dvě agendy: 1) implikace nové formy subjektivity „chronického bezdomovce“ na poli praxe a tvorby sociálních programů, 2) rezistence bezdomovců této subjektivizaci. Zda bude tento apel vyslyšen, ukáže až další dekáda.

Diskuse: inspirace pro výzkum v ČR

Primárním cílem nebylo zabývat se v tomto textu bezdomovectvím v prostředí postsocialistické České republiky. Z výše představeného přehledu je však na první pohled patrné, že ačkoliv je bezdomovectví v ČR relativně novým fenoménem, můžeme ve vztahu k němu zaznamenat mnoho zajímavých paralel. Čím více let od sametové revoluce, tím více zajímavějších analogií. Nechci zde ale detailně rozebírat jednotlivé podobnosti či naopak diference, spíše bych chtěl na základě představeného přehledu artikulovat několik tezí, které by mohly inspirovat současný výzkum bezdomovectví v České republice.

1) Mezi vědeckými reprezentacemi a socio-historickou formací či modelem společnosti je vztah korespondence. Jak výstižně poznamenává Zygmunt Bauman, „(v) průběhu posledních staletí se strategie filozofie, sociologie a snad všech humanitních oborů utvářely ve svérázné symbióze s modelem světa, v němž byly situovány“ (Bauman 2002: 9). Většina studií zabývajících se bezdomovectvím začíná pokaždé krátkým historickým exkurzem. V takovém případě tento exkurz začíná větami typu: „provází lidstvo již od nepaměti“ (Krylová 2007: 72); „(b) bylo tu již před několika tisíci lety“ (Barták 2004: 5) apod. Z představeného přehledu je jasné, že pojem a sociální kategorie bezdomovce jsou typické až pro období přelomu 19. a 20. století a tedy fáze budování průmyslu. V této době navíc vůbec neoznačoval jedince, kteří neměli stálý příbytek, ale spíše jedince mimo hlavní struktury společnosti, jakými byly rodina či komunita. Teprve od 70. let 20. století je užíván v dnešním smyslu, tj. ve smyslu absence trvalého konvečního příbytku. Výše uvedené úryvky jsou v tomto světle pouhými ideologickými frázemi. Bezdomovectví je totiž až moderním a urbánním fenoménem. *Současné bádání v ČR by proto mělo zohledňovat historické, socio-kulturní a politicko-ekonomické souvislosti spojené s postsocialismem na jedné straně a neoliberalismem na straně druhé.*

2) Pojem a definice bezdomovectví jsou vždy ideologické. Z přehledu je patrné, že pojem vždy vyjadřoval postoje dané společnosti. O'Flaherty (1996)

v tomto kontextu zmiňuje dva ve společnosti rozšířené přístupy k identifikaci bezdomovce. V rámci jeho první modality řadí do kategorie bezdomovců osoby, splňující určitá vnější kritéria. Jedná se především o kritéria založená na oblečení, čistotě, střihu apod. Jinými slovy: bezdomovcem je ten, kdo podle ustálených společenských konvencí jako bezdomovec vypadá a nehraje roli, kde strávil minulou noc. V rámci modality druhé je užíváno kritéria bydlení, tzn. za bezdomovce jsou označováni lidé, kteří „skutečně“ nemají kde bydlet a okupují tak různé veřejné i neveřejné prostory. Ať již v tom, či onom případě, pokaždé je domnělý bezdomovec označen a definován na základě v té době a v dané společnosti platných pravidel a norem. V této souvislosti je možné v rámci recentních publikací zaznamenat snahu o reformulaci či přímo opuštění pojmu bezdomovec a jeho vymezení na základě absence místa k bydlení ve prospěch širšího pojmu třídy (srov. Wagner 1993; Marcus 2005; Bourgois – Schonberg 2009; srov. též Rossi 1989). *Snahou současných výzkumů by proto mělo být reflektovat ideologické pozadí konceptualizací a zároveň nalézat nové, méně ideologické konceptualizace těchto aktérů.*

3) Hlavním rysem bezdomovectví byla a je chudoba. Současný pohled na bezdomovce činí dominantním rysem absenci stálého bydlení, a staví tak tento fenomén mimo problémy spojené s chudobou. Absence bydlení je nicméně pouze jeden z průvodních jevů a není přehnané říci, že marginální. Bezdomovectví je totiž mnohem více věcí chudoby (resp. přístupu ke zdrojům) coby konjunktury širších ekonomických, politických, sociálních a jiných sil. Podle představeného přehledu existují již od konce 20. století ve všech větších městech kategorie chudých, kteří jsou inherentní součástí dané společnosti bez ohledu na to, jestli mají nebo nemají přístup k bydlení. Na produkci této kategorie chudých se podílí celá řada faktorů – manipulace prostoru, tržní mechanismy, trh práce, hodnoty společnosti atd. *Současné výzkumy by proto neměly opomíjet tento hlavní rys a měly by se snažit objevit vztahy mezi ním a faktory, které bezdomovectví spoluprodukuji.*

4) Od počátku zájmu o fenomén bezdomovectví poskytují etnografická data velmi cenné informace. Stejně jako v 80. letech, kdy vlivem rapidního zvýšení počtu bezdomovců začaly dominovat statistické práce, lze i dnes vlivem jisté pozitivně i negativně laděné atraktivnosti tématu zaznamenat tendenci v podobě snahy sesbírat data rychle dotazníkovou metodou či analyzovat pouze data sekundární. Tyto výzkumy nejenže poskytují omezené informace o sociální realitě a praxi chudých, ale často navíc jen diskurzivně „živí“ sociální imaginaci bezdomovce, která nemá mnohdy s objektem, který zobrazuje, takřka žádný referující vztah. Etnografické výzkumy naproti tomu „poskytují lepší porozumění

tomu, jak relativně neosobní mechanismy (...) působí na sociální mikroúrovni“ (Růžička 2011: 275). *Současné výzkumy by proto měly využívat více etnografické metody, jejichž stoletá tradice na tomto poli bádání byla a je neoddiskutovatelným přínosem.*

Duben 2012

Literatura:

- Anderson, Nels: 1923 – *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: University of Chicago Press.
- Archard, Peter: 1979 – *Vagrancy, Alcoholism and Social Control*. London: Macmillan.
- Bahr, Howard M.: 1967a – The Gradual Disappearance of Skid Row. *Social Problems* 15: 41–45.
- Bahr, Howard M.: 1967b – Drinking, Interaction, Identification: Notes on Socialization into Skid Row. *Journal of Health and Social Behavior* 8(4): 272–285.
- Bahr, Howard M.: 1973 – *Skid Row: Introduction to Disaffiliation*. New York: Oxford University Press.
- Bahr, Howard M. – Caplow, Theodore: 1968 – Homelessness, Affiliation, and Occupational Mobility. *Social Forces* 47(1): 28–33.
- Bahr, Howard M. – Caplow, Theodore: 1973 – *Old Men and Sober*. New York: New York University Press.
- Bahr, Howard M. – Langfur, Stephen J.: 1967 – Social Attachment and Drinking in Skid-Row Life Histories. *Social Problems* 14(4): 464–472.
- Barták, Miroslav: 2004 – *Zdravotní stav populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty I*. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky.
- Bauman, Zygmunt: 2002 – *Tekutá modernita*. Praha: Mladá Fronta.
- Baxter, Ellen – Hopper, Kim: 1981 – *Private lives/public spaces: Homeless Adults on the Streets of New York City*. New York: Community Service Society.
- Bogue, Donald J.: 1963 – *Skid Row in American Cities*. Chicago: Community and Family Study center, University of Chicago.
- Bourgois, Philippe – Schonberg, Jeff: 2009 – *Righteous Dopefiend*. Berkeley: University of California Press.
- Casino, Vincent Del – Jocoy, Christine L.: 2008 – Neoliberal Subjectivities, the „New“ Homelessness, and the Struggles over Spaces of/in the City. *Antipode* 192–199.
- Cohen, Carl I. – Sokolovsky, Jay: 1989 – *Old Men of the Bowery: Strategies for Survival among the Homeless*. New York: Guilford Press.
- Cress, Daniel M. – Snow, David: 1996 – Mobilizations at the Margins: Resources, Benefactors, and the Viability of Homeless Social Movements Organizations. *American Sociological Review* 61(6): 1089–1109.
- Duncan, James: 1978 – Men Without Property: The Tramp's Classification and Use of Urban Space. *Antipode* 11(1): 24–34.
- Foucault, Michel: 1993 – *Dějiny šílenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní nemoci*. Praha: Gallimard.
- Foucault, Michel: 2003 – O jiných prostorech. In: Foucault Michel: *Myšlení vnějšku*. Praha: Hermann a synové: 71–86.

- Glasser, Irene – Bridgman, Rae: 1999 – *Braving the Street. The Anthropology of Homelessness*. New York: Berghahn Books.
- Hejnal, Ondřej: 2011 – Etnografie (extrémní) chudoby: Teoretické a empirické implikace výzkumu bezdomovců. *Antropowebzin* 3(7): 171–175.
- Hoch, Charles – Slayton, Robert A.: 1989 – *New Homeless and Old: Community and the Skid Row Hotel*. Philadelphia: Temple University Press.
- Holpuch, Petr: 2011 – Bezdomovectví jako přístup k životu. *Biograf* 54: 112 odst. Dostupné na adrese: <<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v5401>>, navštíveno 5. 1. 2012.
- Hopper, Kim: 2003 – *Reckoning with Homelessness*. Ithaca: Cornell University Press.
- Horáková, Milada: 1995 – K problematice bezdomovství. *Sociální politika* 21(10): 6–9.
- Hradecká, Vlastimila – Hradecký Ilja: 1996 – *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, o.s.
- Hradecký, Ilja: 2005 – *Profily bezdomovství v České republice. Proč spí lidé venku a kdo jsou ti lidé*. Praha: Naděje, o.s.
- Hradecký, Ilja: 2006 – *Konflikt, bezdomovci a veřejný prostor. Profily bezdomovství v České republice*. Praha: Naděje, o.s.
- Jencks, Christopher: 1994 – *The Homeless*. Cambridge: Harvard University Press.
- Krylová, Hana: 2007 – Aspekty života bezdomovecké populace (kvalitativní analýza). In: Lenk, Lukáš – Svoboda, Michal – Svobodová, Jiřina – Léblková, Marta (eds.): *Smutné tropy*. Praha: Dokořán: 72–83.
- Kusmer, Kenneth L.: 2002 – *Down and Out, on the Road. The Homeless in American History*. New York: Oxford University Press.
- Le Rouzic, Isabelle: 1999 – From Precariousness to Disaffection: The homeless in Prague. *Central Europe Review* 21(1). cit.. Dostupné na: <<http://www.ce-review.org/99/21/lerouzic21.html>>, navštíveno 15. 8. 2010.
- Levinson, David: 1973 – Skid Row in Tranzition. *Urban Anthropology* 3(1): 79–93.
- Lofland, Lyn H: 1973 – *A World of Strangers: Order and Action in Urban Public Space*. New York: Basic Books.
- Marcus, Anthony: 2005 – The Culture of Poverty Revisited: Bringing Back the Working Class. *Anthropologica* 47(1): 35–52.
- Marvasti, Amir B.: 2003 – *Being Homeless. Textual and Narrative Constructions*. Lanham: Lexington Books.
- Merton, Robert K.: 2007 – *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mitchell, Don: 2003 – *Right to the City. Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: Guilford Press.
- O’Flaherty, Brendan: 1996 – *Making Room. The Economics of Homelessness*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Orwell, George: 1933 – *Down and Out in Paris and London*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Peterson, William J. – Maxwell, Milton A.: 1958 – Skid Road „Wino“. *Social Problems* 5: 308–316.
- Rice, Stuart A.: 1918 – The Homeless. *Annals for the American Academy of Political and Social Science* 77: 140–157.
- Rosenthal, Rob: 1994 – *Homeless in Paradise: A map of the terrain*. Philadelphia: Temple University Press.
- Rossi, Peter H.: 1989 – *Down and Out in America. The Origins of Homelessness*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ruddick, Susan M.: 1996 – *Young and Homeless in Hollywood. Mapping Social Identities*. New York: Routledge.

- Růžička, Michal: 2011 – Časoprostorové a infrastrukturní aspekty procesu sociální exkluze. *Sociologický časopis* 47(2): 272–295.
- Schubert, Herman J. P.: 1935 – *Twenty thousand transients: A year's sample of those who apply for aid in a northern city*. Buffalo, N.Y.: Emergency Relief Bureau.
- Sjorberg, Gideon: 1960 – *The Preindustrial City*. Gleonce, Illinois: The Free Press.
- Snow, David A. – Baker, Susan G. – Anderson, Leon – Martin, Michaei: 1986 – Myth of Pervasive Mental Illness among the Homeless. *Social Problems* 33(5): 407–423.
- Snow, David A. – Anderson, Leon: 1993 – *Down on Their Luck. A Study of Homeless Street People*. Berkley: University of California Press.
- Solenberger, Alice W.: 1911 – *One Thousand Homeless Men: A Study of Original Records*. New York: Charities Publication Commettee.
- Spradley, James: 1970 – *You Owe Yourself a Drunk: Adaptive Strategies of Urban Nomads*. Boston: Little Brown.
- Straus, Robert: 1946 – Alcohol and the Homeless Man. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 7: 260–404.
- Sutherland, Edwin – Locke, Harvey: 1936 – *Twenty Thousand Homeless Men*. Chicago: J. B. Lippincott.
- Šafaříková, Marie: 1994 – Lidé bez domova. *Sociologický časopis* 30(3): 373–380.
- Štěchová, Markéta – Luptáková, Martina – Kopoldová, Bedřiška: 2008 – *Bezdomovectví z pohledu kriminologie*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální patologii.
- Turner, Victor: 1969 – *Ritual Process: Structure and Anti-structure*. Chicago: Aldine.
- Vašát, Petr: 2012 – Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších. *Sociologický časopis* (forthcoming).
- Wacquant, Loïc: 2009 – *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press.
- Wagner, David: 1993 – *Checkboard Square. Culture and Resistance in a Homeless Community*. Boulder: Westview Press.
- Wagner, David: 1995 – Down on Their Luck (In response to: The Homeless). *The New York Review of Books* 23. 3. Dostupné na: <<http://www.nybooks.com/articles/archives/1995/mar/23/down-on-their-luck/?pagination=false>>, navštíveno 3. 4. 2012.
- Wagner, David – Cohen, Marcia B.: 1991 – Power of the People: Homeless Protesters in the Aftermatch of Social Movement Participation. *Social Problems* 38(4): 543–561.
- Wallace, Samuel E.: 1965 – *Skid Row as a Way of Life*. Totowa, New Persey: Bedminister Press.
- Willse, Craig: 2010 – Neo-liberal biopolitics and the invention of chronic homelessness. *Economy and Society* 39(2): 155–184.
- Wiseman, Jacqueline: 1970 – *Stations of the Lost: the Treatment of Skid Row Alcoholics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wright, James D.: 1988 – The Mentally Ill Homeless: What si Myth and What is Fact? *Social Problems* 35(2): 182–191.
- Wright, Talmidge: 1997 – *Out of Place. Homeless Mobilizations, Subcities, and Contested Landscapes*. New York: State University of New York.

Contact: Mgr. Petr Vašát, Katedra antropologie FF ZČU, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň, e-mail: petr.vasat@seznam.cz.